

А.М.Колот, д-р екон. наук

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ЯК ДОКТРИНА: ОСНОВНІ ЗАСАДИ, ПРИЧИНИ АКТУАЛІЗАЦІЇ, СКЛАДОВІ РОЗВИТКУ

Надбанням останніх десятиліть є поява численних концепцій, доктрин, ініціатив, що мають на меті відповісти на виклики, які постали перед соціумом на рубежі двох тисячоліть, та сприяти забезпеченню добробуту, високої якості життя світової спільноти. До їх числа належить і доктрина "соціальної згуртованості". Її генезис, змістові характеристики та напрями практичного втілення і є предметом цієї статті.

Кінець XX – початок XXI століття – період надзвичайно складних, багатовекторних, динамічних змін в усіх сферах суспільного буття. Всі ми є свідками того, як щоденно глобалізаційні процеси, перманентні локальні, регіональні і світові економічні кризи продукують нові виклики та проблеми у сфері соціального розвитку. Наукова спільнота та політична еліта всіх рівнів небезпідставно стурбовані станом соціального розвитку і пропонують свої рецепти подолання кризових явищ у цій царині.

До числа відносно нових доктрин, що мають слугувати забезпеченню стійкого розвитку суспільства, відносять доктрину "соціальної згуртованості". Перш за все, зазначимо, що соціальна згуртованість як соціально-економічна категорія певний час мала суто наукове значення. В останні роки в країнах Європейського Союзу, ряді інших країн це поняття спочатку перекочувало у програмні документи, концепції та згодом набуло практичного значення¹. Нині положення Концепції соціальної згуртованості, що розроблена у 90-ті роки XX століття, розглядаються багатьма країнами Європи як прикладний посібник при розробленні основних засад та положень національної соціальної політики. Ця ж доктрина використовується багатьма компаніями, іншими бізнесовими структурами при формуванні корпоративної соціальної політики.

Соціальна згуртованість – складне, багатопланове явище. У найбільш загальному його розумінні – це включеність і участь членів суспільства у політичному, економічному та культурному житті; це почуття солідарності й належності до суспільства, що засноване на ефективному вико-

¹ У програмних документах Європейського Союзу забезпечення соціальної згуртованості і досягнення на цій основі стійкого соціально-економічного розвитку розглядається як пріоритетне завдання цього співтовариства. Так, у Договорі про Європейський Союз (Амстердамська версія) (ст. 2) міститься визначення цілей цього об'єднання, які полягають у "сприянні економічному і соціальному прогресу та високому рівню зайнятості, а також забезпеченню зваженого і стійкого розвитку, зокрема, шляхом створення простору без внутрішніх кордонів, шляхом укріплення економічної і соціальної згуртованості...". Зазначимо, що у проекті Договору про Конституцію для Європи (ст. 3.3) міститься аналогічне формулювання засадничих принципів діяльності, а саме: "Євросоюз прагне до стійкого розвитку Європи на основі зваженого економічного зростання, достатньо конкурентноздатного соціального ринкового господарства, націленого на повну зайнятість і соціальний прогрес".

ристанні громадянських прав та інших надбань демократичного суспільства. В основі соціальної згуртованості суспільства – добробут абсолютної більшості громадян, гармонійні і стабільні відносини, мінімізація соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції.

Перш ніж подати розгорнуту характеристику соціальної згуртованості і прикладні аспекти її імплементації в соціальну політику, маємо з'ясувати причини, що актуалізують формування та розвиток цього соціального інституту. Чому міжнародні організації, політична еліта багатьох країн активно опікуються проблематикою соціальної згуртованості та розглядають її як сучасну доктрину забезпечення стійкості розвитку суспільства?

Відповідь на це питання слід шукати у площині глобальних викликів, що постали практично перед усіма країнами на рубежі двох тисячоліть, зростання нестійкості соціально-економічного розвитку, кризових явищ у соціально-трудої сфері. В умовах нових викликів та ризиків, що породжені глобалізацією світової економіки, зростанням міжнародної конкуренції, дедалі частішими економічними та фінансовими кризами² зростає нестійкість економічних систем. Останні стають все більш вразливими до появи нових та активізації дії традиційних загроз, що мають як зовнішнє, так і внутрішнє походження.

Світова наука, політикум, владні структури і господарська практика серйозно стурбовані нестійкістю соціально-економічного розвитку і небажаними його наслідками та настійливо шукають шляхи розв'язання проблем соціально-трудої сфери й інших складових економічної системи. У цьому контексті звернімося до виступу Генерального директора Міжнародного бюро праці (МБП) на 97-й сесії Міжнародної конференції праці (2008) з доповіддю "Гідна праця: стратегічні виклики на майбутнє", у якій зазначається: "Нині світ стоїть на роздоріжжі з економічної, соціальної і природоохоронної точок зору. З одного боку, ми є свідками трансформативної сили процесу економічної глобалізації, яка відкриває нові можливості економічного зростання завдячуючи технологіям, інвестиціям і торгівлі. З іншого боку, ми знову і знову ставимо запитання стосовно якості економічного зростання і його наслідків для навколишнього середовища, а також для соціальної згуртованості і стабільності, включаючи зростання нерівності"³. У цій же доповіді Генеральний директор МБП наголошує і на такому: "... матеріальний прогрес сам по собі не може бути стійким, якщо одночасно не еволюціонують цінності, що покладено в основу нашої ідеї гідної праці, – свобода, рівноправність, гарантії захищеності, безпека і достоїнство людини"⁴. Тож не випадково на порядок денний висувається проблематика соціальної згуртованості як досягнення стану у соціально-економічному розвитку, за якого зберігається соціальний мир та створюються передумови для подолання невпевненості, непередбачуваності, нестійкості у різноманітних її проявах.

Отже, формування за активної участі держави та інших інститутів громадянського суспільства передумов, інститутів і заходів, за яких соціальна згуртованість стає реальністю – одне з основних завдань будь-якої країни. Ще більш актуалізується ця проблематика для країн, що перебувають на етапі глибоких політичних, економічних, соціальних реформ та не займають лідируючих позицій в економічному розвитку. До них належить й Україна.

² За даними Міжнародного бюро праці з початку 1970-х років у світі зареєстровано більш як 100 системних фінансових криз різного характеру.

³ Доклад Генерального директора МБТ: "Достойный труд: некоторые стратегические вызовы на будущее". МБП. – Женева, 2008. – С. 1.

⁴ Там же. – С. 2.

Соціальна згуртованість має, з одного боку, об'єктивні передумови щодо становлення і розвитку, а, з іншого, немало чинників, які перешкоджають такому розвитку подій.

До числа об'єктивних передумов становлення інституту соціальної згуртованості маємо віднести:

- підвищення рівня і якості життя населення у більшості країн. Незважаючи на перманентні кризові явища останніх років, у динаміці простежується покращення показників, що характеризують матеріальний добробут населення;
- нову якість робочої сили, яка потребує та вимагає більш "соціалізованого" ставлення до свого буття;
- розвиток інститутів громадянського суспільства, які продукують більш цивілізовані суспільні відносини;
- посилення ролі міжнародно-правових норм у царині соціально-трудових відносин.

Водночас активізується дія цілого ряду чинників, що перешкоджають встановленню цивілізованих відносин у соціально-трудовій сфері та зростанню соціальної згуртованості суспільства. Серед них:

- сталие поширення ліберальних концепцій у царині формування політики економічного і соціального розвитку;
- зростаюча індивідуалізація трудової поведінки та відносин у сфері праці як результат та наслідок підвищення гнучкості ринку праці;
- підвищення ролі транснаціональних корпорацій у формуванні політики на ринку праці та обмеження можливостей інститутів держави щодо незалежного впливу на соціально-трудову сферу;
- зростаюча поляризація у рівнях доходів населення;
- формування суспільства споживання та суспільства "індивідів", що сповідує споживацькі настрої та мотиви поведінки;
- деградація моральних цінностей та трудових установок громадян;
- нерозвиненість відносин, що мають віддзеркалювати демократичний устрій суспільства;
- зростання розбіжностей між проголошеними соціальними правами і практикою їх реалізації.

Наслідком дії означених вище чинників є те, що в усіх суспільствах, не виключаючи й ті, що прийнято називати громадянськими, тією чи іншою мірою існує як соціальна згуртованість його членів, так і соціальна відчуженість. При цьому співвідношення у суспільстві станів "злагода" – "розбіжність" дедалі частіше складається на користь останнього. Це дає підстави багатьом дослідникам, політичним лідерам вважати, що соціальна згуртованість перебуває під загрозою. У будь-якому разі є всі підстави стверджувати, що до основних суперечностей, що повсякденно спостерігається соціумом у різних частинах земної кулі, маємо віднести суперечності між зниженням соціальної згуртованості під впливом цілого ряду чинників, на яких наголошувалося вище, та потребою забезпечення стійкості розвитку економіки й суспільства, а отже, й необхідністю нового рівня та якості соціальної згуртованості.

Звернімо увагу на дію лише окремих чинників, які дестабілізують соціально-трудову сферу та "працюють" проти соціальної згуртованості⁵.

⁵ Розлогий аналіз нових, у тому числі небажаних тенденцій у розвитку соціально-трудової сфери, міститься у монографії, яка підготовлена за участі автора статті: *Глобальна економіка XXI століття: людський вимір* : монографія / [Д.Г.Лук'яненко, А.М.Поручник, А.М.Колот та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д.Г.Лук'яненко, д-ра екон. наук, проф. А.М.Поручника. – К., 2008.

Чи не найбільш значущою причиною дестабілізації соціальної згуртованості, що має в останні роки прояв у більшості країн світу, є інтенсивне зростання нерівності у розподілі доходів. На підтвердження її зробимо посилання на результати дослідження, яке було проведено зарубіжними вченими та побудоване на даних за останні 20 років у 73 країнах, на які припадає більше ніж 4/5 світового населення і ВВП. Наведемо загальні висновки. За останні 20 років нерівність у доходах посилилася у 2/3 цих країн. У дослідженні підкреслюється, що традиційні причини нерівності **не здатні** пояснити різко зростаюче розшарування за рівнем доходу. Скоріше за все, – наголошують автори, – зазначена тенденція пов'язана не зі зрушеннями в упровадженні нових інформаційних технологій, а швидше з послабленням **внутрішнього регулювання і зовнішньої лібералізації**⁶.

Неупереджений аналіз переконливо свідчить, що розподіл доходів у XX столітті був нерівномірним та погіршився. Згідно з даними Міжнародного валютного фонду (МВФ) світовий коефіцієнт Джині підвищився з 0,40 в 1900 році до 0,48 у 2000. Незаперечними є й такі дані. Нерівність у світі суттєво зросла в період з 1820 по 1910 рік, залишалась стабільною з 1910 по 1960 рік і знову посилилася з 1960 року. На рубежі двох тисячоліть нерівність стала як ніколи раніше і більш масштабною, і більш глибокою.

Ще одна тенденція у сфері соціального розвитку, що є характерною на рубежі двох тисячоліть та працює на зниження соціальної згуртованості, – це трансформація сформованої в попередні роки так званої *культури солідарності*, яка визнає, вносить, робить легітимною, суспільно доцільною перерозподільну діяльність держави, закладає підґрунтя солідарності поколінь. За висновками багатьох фахівців, в умовах лібералізації економічних відносин, глобальних змін у поведінці економічних інститутів відбувається ерозія "культури солідарності". Натомість набирають силу тенденції, в основу яких покладено "індивідуалізацію" в найширшому її розумінні. Індивідуалізація означає, що окремі індивіди, суб'єкти економічних відносин намагаються вийти з усталеного соціального і територіального середовища та самостійно визначати свій життєвий шлях і власний стиль життя. Зростаюча соціальна і просторова мобільність людей та усвідомлення того, що вони самі є "архітекторами" свого життя, виключають виконання багатьох соціальних зобов'язань. Дедалі меншою стає схильність виконувати зобов'язання як стосовно близьких, рідних, оточення, так і стосовно системи державного соціального страхування.

Зміни, що відбуваються у культурі соціальної поведінки людей, масові настрої десолідарності, намагання людей вирішувати існуючі соціальні проблеми тільки самотужки, дають підстави багатьом науковцям констатувати формування у світі, що глобалізується, так званих "індивідуалізованих суспільств", соціальний розвиток яких здійснюється у все більш несприятливих умовах. Один із дослідників цієї проблематики З.Бауман стверджує, що зростаючі масштаби індивідуалізації як сучасного феномену пов'язані з тим, що люди дедалі більше перебувають у стані неспокою і розгубленості, руйнуються зв'язки соціальної і навіть міжперсональної солідарності, пустіє простір суспільно-політичної активності. Індивідуалізація, як суспільне явище, на думку З.Баумана, нині має мало спільного з тим, як його трактували, і що під ним розуміли ще донедавна⁷.

Формування "індивідуалізованого суспільства" відбувається під впливом багатьох чинників, але головний з них – глобалізація та притаманні їй атрибути: зростаючі конкуренція та лібералізація економічних від-

⁶ Див.: Международный обзор труда. – М., 2006. – Т. 143. – № 1–2. – С. 20.

⁷ Див.: Бауман З. Индивидуализированное общество. – М., 2005. – С. 46.

носин, постійні структурні зрушення, небувала гнучкість ринку праці, яка супроводжується лібералізацією трудового законодавства. У розвиток цієї тези зазначимо, що саме з "тріумфом" гнучкості ринку праці і, зокрема, поширенням нестандартних (нестійких) форм зайнятості немало зарубіжних і вітчизняних фахівців справедливо пов'язують зростаючу тривогу, невпевненість населення, незахищеність перед очевидними загрозами, страх за майбутнє. При цьому вищенаведені явища суспільного буття стають не перманентним, а чимдалі звичнішим станом більшості людей.

З розвитком нестандартних форм зайнятості і нестійкістю соціально-трудової сфери у зарубіжній літературі та на практиці все більш уживаними стають терміни: "прекаріат", "прекарії", "прекаризація" (від англ. *precarity*, фр. *precarité* – нестійкість, хиткість, нетривкість, неміцність).

"Прекаріат" у найбільш загальному трактуванні – це суспільний прошарок, який перебуває у скрутній, нестабільній соціальній ситуації. Відповідно до "прекарії" всі люди, що перебувають у нестабільних трудових відносинах, на які поширюються нестандартні (нестійкі, атипові, тимчасові тощо) форми зайнятості; усі, хто перебиваються від приробітку до приробітку, від однієї соціальної допомоги до іншої. Що ж стосується терміна "прекаризація", то його можна трактувати як поширення багатоманітних форм нестандартної зайнятості і одночасно як суспільне явище, що пов'язане зі збільшенням прошарку людей, які відчують хиткість, ненадійність, нестабільність свого стану, свого соціального буття.

Зазначимо, що зростання нестандартної зайнятості охопило практично всі країни світу, у тому числі й економічно розвинені. Так, у країнах-членах ОЕСР нестандартною зайнятістю охоплено, за різними оцінками, від 15 до 25% працюючих. Взагалі ж у світі десятки мільйонів людей працюють на робочих місцях, які перебувають поза сектором постійної зайнятості. Серед них немало людей, що мають вищу освіту, яка дедалі менше стає гарантією стабільного соціального стану. Наведемо такий показовий приклад. У багатьох країнах-членах ЄС новою тенденцією у сфері зайнятості є масове створення так званих "практикантських" робочих місць для випускників вищих навчальних закладів. За даними опитування, що проведене у Німеччині в 2005 році, кількість випускників, які отримують після закінчення вищого навчального закладу не постійне, а практикантське місце, невпинно зростає, причому 39% опитаних працюють повний день безоплатно, половина опитаних скаржиться на "утискання" і сприймає ситуацію як "приниження гідності"⁸. Масове створення "практикантських" робочих місць призводить до того, що сотні тисяч молодих фахівців упродовж багатьох років перебувають між світом освіти і світом праці. Можна погодитися з російськими фахівцями, які, досліджуючи проблематику нестандартної зайнятості, зазначають, що це не короткострокова аномалія і не прорахунок окремих країн, який можна швидко усунути за допомогою "правильних" законів. Маємо справу з глобальною тенденцією, що має глибокі соціальні, економічні, політичні і технологічні корені⁹. Відомий фахівець у галузі соціології праці А.Аккорнеро, наголошуючи на взаємозв'язку нестійкості трудових відносин, прекаризації з індивідуалізацією як феноменом сьогодення, зазначає: "Фордизм вимагає від праці жорсткості, постфордизм зробив її гнучкою. Ця гнучкість у різних своїх проявах – кількісному, часовому, функціональному, зарплатному – справляє на працівника менш колективізований і більш індивідуалізований вплив...

⁸ Див.: <http://www.studentsatwork.org/UNIQ113303240005739/doc129458A.html>.

⁹ Див.: Нестандартная занятость в российской экономике / под. ред. В.Е.Гимпельсона, Р.И.Капелюшников. – М., 2006. – С. 386.

Зміст праці покращується, а його захищеність погіршується... Прекаризація – це хоча і загрозливий, але лише один із аспектів нової ситуації”¹⁰.

Завершуючи аналіз однієї із сучасних тенденцій у сфері соціального розвитку, якою є індивідуалізація, ще раз наголосимо: індивідуалізація у її різноманітних проявах підриває здатність соціуму протистояти загрозам, "працює" на зниження потенціалу партнерських, колективно-договірних відносин, спонукає людей діяти індивідуально, самотужки реагувати на ризики, що виникли, і у такий же спосіб діяти. Підтвердженням того, що наведені вище тенденції у розвитку соціально-трудової сфери чи не найбільше дестабілізують її стан, є дані одного з останніх опитувань населення країн Європейського Союзу, яке засвідчило, що громадян цього співтовариства все більше турбують дві проблеми: збільшення розриву між багатими і бідними (84% респондентів) і відсутність гарантії отримання гідної роботи (75%)¹¹.

Зважаючи на сучасний стан та тенденції розвитку соціально-трудової сфери під впливом глобалізації та інших чинників, що продукують ризики у цій царині, стає зрозумілим підвищений інтерес з боку науковців, політиків, адміністративних органів Європейського Союзу, Ради Європи, інших міжнародних організацій до соціально-трудової проблематики. Ще раз наголосимо, що це є реакцією на негативний розвиток подій у соціально-трудовій сфері, проявом яких стали зростаючі поляризація у доходах населення більшості країн, неузгодженість між інтересами соціальних верств та їх груп, дезінтеграція сучасних суспільств, підвищення рівня індивідуалізації у найширшому розумінні її сутності тощо.

Соціальна згуртованість має стати запорукою соціальної стабільності, толерантних відносин між владою і громадянами в умовах економічної нестабільності, масштабних організаційних, структурних та фінансово-економічних перетворень, які стають повсякденним явищем, породженим глобалізацією та потребою набуття конкурентних переваг; мінімізації ризиків недовіри між соціальними партнерами. Сутність доктрини соціальної згуртованості, її значення, складові розвитку стають зрозумілими, якщо цей суспільний інститут розглядати з таких позицій.

Перша. Соціальна згуртованість заснована на соціальних правах і доступі усіх громадян до своїх прав, а отже, реальній можливості ними скористатися та захистити свої права.

Друга. Запорукою соціальної згуртованості є висока довіра громадян до інститутів влади та інших інститутів громадянського суспільства, як і довіра між громадянами та їх соціальними групами.

Третя. Обов'язковим атрибутом соціальної згуртованості суспільства є соціально відповідальна держава з розгалуженими інститутами соціального захисту та соціальної інтеграції.

Четверта. В основі соціальної згуртованості суспільства – добробут абсолютної більшості громадян, гармонійні й стабільні суспільні відносини.

П'ята. Соціальна згуртованість – це стан суспільства, у якому його члени діють відповідально, соціальний діалог є повсякденною нормою, наявні інститути і процедури сприяють активному залученню людей у публічне, культурне і трудове життя суспільства.

Шоста. Соціальна згуртованість передбачає задіяння демократичних принципів прийняття суспільно значущих рішень.

¹⁰ Accornero A. San Precario lavora per noi. – Milano, 2006. – P. 162–163.

¹¹ Див.: Крум Р. Социальный мир и процветание любой страны несовместимы с чрезмерно большим количеством как бедных, так и богатых // Человек и труд. – 2009. – №1. – С. 7.

У сукупності це має створити атмосферу солідарності, утвердити на практиці принципи соціальної справедливості, звести до мінімуму відчуженість, досягти суспільної згоди з ключових питань життєдіяльності людини та її соціального розвитку, мінімізувати соціальну ізоляцію та соціальну дезінтеграцію.

Критеріями (індикаторами) соціальної згуртованості слід розглядати показники, що характеризують рівень диференціації доходів; відносні і абсолютні показники бідності; рівень довіри громадян державним, соціальним, політичним інститутам; наявність дискримінації; рівень маргіналізації та соціальної дезінтеграції.

Особлива роль у ставленні та розвитку соціальної згуртованості належать такому неформальному інституту, як довіра, та соціальному капіталу, що формується у суспільстві на всіх його рівнях. Є всі підстави стверджувати, що соціальна згуртованість – це свого роду "нагорода" суспільству за його внутрішню гармонію та довіру, що утверджується між його членами та соціальними групами.

Як стверджує один із фундаторів теорії довіри та соціального капіталу американський соціолог Френсіс Фукуяма, успішне функціонування конкретного суспільства залежить не тільки і не стільки від реалізації на практиці ринкових принципів та механізмів, а й від загальнопоширеного елемента культури – рівня довіри, що існує в суспільстві. У вступі до останньої своєї монографії "Довіра: соціальні чесноти і шлях до процвітання" Ф.Фукуяма зазначає, що економіка – це зовсім не те, що ми звикли визначати цим словом. Маючи свій фундамент у житті соціуму, вона не може бути зрозумілою поза широким осмисленням принципів організації сучасних суспільств, "і тому одна з основних особливостей мого дослідження, – зазначає Ф.Фукуяма, – не підготовка рецептів "конкурентоспроможності", а розгляд різних аспектів економіки, в яких вона відображає, формує і підтримує життя сучасної людини"¹².

Не можна не погодитися з оцінкою Ф.Фукуями ролі довіри та культури взаємодії між членами суспільства в цілому у формуванні соціальної згуртованості й забезпеченні стійкого економічного розвитку. З усіх сфер сучасного життя, – зазначає Ф. Фукуяма, – економіка є, мабуть, тою, де найбільш помітний прямий вплив культури на добробут окремих країн і на міжнародний порядок в цілому. Хоча господарська діяльність нерозривно пов'язана з соціальними і політичними процесами, існує поміткова тенденція ... розглядати економіку як самостійну сферу, що керується своїми особливими законами і відділена від решти життя соціуму. У такому світлі економіка постає певним ізольованим простором, в якому люди збираються разом лише для того, щоб задовольнити егоїстичні потреби і бажання, а вже потім повернутися до свого "справжнього" життя в суспільстві. Насправді ж це є помилковим, оскільки у будь-якому сучасному суспільстві економіка являє собою одну з найбільш базових і постійно змінюваних сфер людських стосунків. Із усіх форм економічної діяльності... навряд існує така, у якій можна було б обійтися без соціальної взаємодії¹³.

І далі Ф.Фукуяма переконливо доводить, що "закон, договір, економічна доцільність є необхідним, але вочевидь не достатнім базисом стабільності і добробуту в епоху постіндустріалізму, – ці категорії мають опиратися на такі чесноти, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством і довіра, що, у свою чергу, живляться традиціями, а не раціональним розрахунком. У сучасному суспільстві всі

¹² Див.: Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. – М., 2004. – С. 8.

¹³ Там же. – С. 18–19.

ці чесноти не є анахронізмами, навпаки, вони суть передумов його успішного розвитку"¹⁴.

Довіра у найбільш загальному її трактуванні – це очікування членів суспільства відносно того, що інші його члени будуть поводити себе більш-менш передбачувано, чесно та з повагою до потреб оточуючих, відповідно до загальноприйнятих суспільних норм. Довіра виникає та існує у тому разі, коли члени суспільства дотримуються певних моральних цінностей і внаслідок цього можуть покладатися на відповідальну, чесну, суспільно прийнятну поведінку стосовно один одного.

Довіра як неформальний інститут сучасного суспільства швидше за все у повсякденній практиці розглядається як даність, значення якої члени суспільства починають оцінювати та усвідомлювати, коли її бракує. Дійсно, економічну й соціальну цінність довіри легше зрозуміти, якщо зробити спробу уявити сучасне суспільство без довіри. Уявімо собі, якими за змістом та обсягами мали б бути нормативно-правові акти у різних сферах політичного, економічного, соціального розвитку і якими були б масштаби контрольних функцій у цій царині, якби соціум був позбавлений такого неформального інституту, як довіра. Навіть неможливо уявити взаємодію між членами суспільства на індивідуальному рівні за відсутності мінімального рівня довіри.

З цього приводу лауреат Нобелівської премії в галузі економіки Кеннет Ерроу зазначає: "Взагалі довіра має як мінімум дуже важливу цінність з прагматичної точки зору. Довіра – це своєрідне мастило суспільного механізму. Вона вкрай ефективна, оскільки є можливість, поклавшись на слово іншої людини, зекономити собі масу зусиль. На жаль, це не той товар, який можна легко купити. Якщо вам доводиться його купувати – це означає, що у вас вже є деякі сумніви з приводу того, що ви купуєте. Довіра і подібні їй речі, такі як відданість або правдивість, – приклад того, що економісти називають "зовнішніми умовами". Це товар, у якого є реальна економічна і практична цінність, він підвищує ефективність системи в цілому, надає можливість вам виробляти більше благ або чогось іншого, що ви вважаєте цінністю. Проте він не належить до тих товарів, торгівля якими на ринку є технічно можливою або взагалі усвідомлюється"¹⁵.

На думку автора, найбільш плідним, науково виправданим є розгляд природи довіри та її ролі у функціонуванні соціально згуртованого суспільства в контексті поняття "соціальний капітал". "Соціальний капітал, – за визначенням Ф.Фукуями, – це певний потенціал суспільства та його окремих складових, який виникає як результат наявності довіри між його членами"¹⁶. І далі автор зазначає, що соціальний капітал може бути втілений як у найменшому базовому соціальному колективі – сім'ї, так і в найбільшому із можливих – нації, а також у всіх колективах, що існують в суспільстві. Соціальний капітал відрізняється від інших форм людського капіталу тим, що, як правило, він створюється і передається через такі інститути як релігія, традиції, звичаї.

Наголошуємо на тому, що сучасне бачення природи соціального капіталу безпосередньо пов'язане з довірою і взаємними зобов'язаннями між людьми. При цьому варто розрізняти "довіру" як емоційно-психологічне почуття, властиве повсякденному спілкуванню людей і "упрежджену довіру" як інституціональну норму взаємодії економічних агентів¹⁷.

¹⁴ Там же. – С. 29.

¹⁵ *Kenneth J. Arrow*. The Limits of Organization. – New York, 1974. – P. 23.

¹⁶ Там же. – С. 52.

¹⁷ Див.: *Горожанкіна М.Є.* Соціальний капітал суспільства в умовах трансформації економічної системи (питання теорії і методології) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук. – Донецьк, 2008. – С. 10.

Цілком очевидно, що категорії "довіра" і "соціальний капітал" не є тотожними, а співвідносяться між собою як сутність явища і форма його прояву. Формою у цьому випадку постає соціальний капітал, який породжується у системі "довіра – недовіра або прояви недовіри". Є всі підстави для висновку, що довіра/недовіра – це наявний рівень насиченості суспільства соціальним капіталом. Отже, природу соціального капіталу правомірно пов'язувати із взаємністю зобов'язань, соціальною солідарністю, культурою, об'єднанням зусиль заради спільного інтересу, довірою між суб'єктами суспільних відносин та довірою останніх до інститутів (економічних, соціальних, управлінських, політичних), що діють на різних рівнях ієрархічної структури суспільства.

Пристаючи до розгляду прикладних аспектів розвитку та реалізації доктрини розвитку, що розглядається, перш за все зазначимо: ідея соціальної згуртованості не є принципово новою. Вона пересікається та корелює з основними засадами розбудови соціальної держави, суспільства загального добробуту, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, концепцією забезпечення гідної праці тощо. Втім, вона містить нові узагальнюючі риси, має своє предметне поле, сферу застосування та вписується у сучасне розуміння ролі соціальних інвестицій у забезпеченні стабільності соціально-економічного розвитку і добробуту членів суспільства.

Не буде перебільшенням твердження, що на терені Європи ідеологом доктрини соціальної згуртованості та свого роду "локомотивом" її імплементації у повсякденну практику є діяльність Ради Європи¹⁸ та інститутів, створених при ній.

Ретроспектива започаткування та поширення концепції соціальної згуртованості є такою. Останню було включено до політичної стратегії Ради Європи на Другому саміті глав держав та урядів у 1997 році. Вже у наступному році було створено Європейський комітет з питань соціальної згуртованості (CDCS), до якого увійшли представники країн-членів Ради Європи. У 2000 році було ухвалено Стратегію соціальної згуртованості. Основні ідеї цих документів стали одним з ідеологічних засад у діяльності всіх органів Ради Європи. У рамках Секретаріату Ради Європи діє Директорат з питань соціальної згуртованості. Одним із основних завдань останнього є постійне оновлення змісту соціальної згуртованості, її критеріїв та напрямів розвитку під впливом змін, що породжені глобалізацією світової економіки та іншими викликами сьогодення.

Програмні документи соціальної згуртованості, що схвалені Радою Європи, дали поштовх до вдосконалення соціальної політики, яку найбільш активно проводять країни Європейського Союзу. Зазначимо, що ідеї соціальної згуртованості, образно кажучи, вже перетнули кордони Європи, їм дедалі більше уваги приділяється і в інших регіонах планети, принаймні зазначена проблематика широко обговорюється науковцями, представниками владних структур на різних континентах. Так, 2006 року країни Європейського Союзу і Латинської Америки у рамках регулярних самітів провели конференцію високого рівня з актуальних питань соціальної згуртованості. У 2007 році відбувся XVII Іberoамериканський саміт за тематикою соціальної згуртованості.

Важливим етапом у подальшому розвитку ідеї соціальної згуртованості став Варшавський саміт Ради Європи (травень 2005), на якому була

¹⁸ Рада Європи – одна з найстаріших та найавторитетніших міжнародних політичних організацій Європи. Організація була заснована 1949 року. Її основна мета – побудова єдиної Європи, заснованої на принципах свободи, демократії, захисту прав людини і верховенства закону. Нині до складу Ради Європи входять 47 держав "великої Європи". Україна є членом Ради Європи з листопада 1995 року.

створена Спеціальна робоча група високого рівня для перегляду стратегії Ради Європи у галузі соціальної згуртованості у XXI столітті з урахуванням досягнень у цій царині та нових викликів, що породжуються процесами глобалізації та почастилими кризовими явищами.

Вже до кінця 2007 року Спеціальною робочою групою була завершена оцінка стану справ у цій царині, аналіз керівних документів Ради Європи з питань соціальної згуртованості та їх застосування на практиці; пропозиції щодо превентивних стратегій і варіантів вирішення проблем, які постають перед державами-членами Ради Європи у царині забезпечення стійкості розвитку економіки і суспільства; підготовлено Переглянуту стратегію соціальної згуртованості, основним гаслом якої стало: "Кожне покоління має заново знаходити керований баланс сил".

В останніх документах Ради Європи наголошується, що соціальна згуртованість:

- передбачає, що члени суспільства в змозі брати активну участь у його розбудові та користуватися благами соціально-економічного розвитку;
- створюється спільними соціальними зв'язками і за згодою членів суспільства зі своїми спільними обов'язками;
- заснована на загальних цінностях, почутті приналежності та здатності до спільних дій;
- потребує наявності процедур, за допомогою яких можна "спитати" з органів влади;
- передбачає прояв толерантності до представників інших культур, релігій та їх визнання;
- визначає рівень інтеграції групи, окремих спільнот та суспільства в цілому, міцність міжособистісних взаємовідносин, погодженості поведінки членів суспільства;
- передбачає наявність усього спектра політичних, економічних, громадянських прав та доступність цих прав для всіх членів суспільства.

Цілком очевидно, що соціальна згуртованість забезпечується не політичними гаслами та лише добрими намірами. Вона має формуватися свідомо, цілеспрямовано, наполегливо за участі всіх соціальних сил. Особлива роль у цьому процесі належить державі. Маємо підкреслити, що в країнах Європейського Союзу, наприклад, за останні два десятиліття обсяг соціальних функцій, які виконує держава, суттєво розширився за рахунок надання державою таких соціальних послуг, як забезпечення зайнятості, формування інфраструктури для життєзабезпечення інвалідів, соціальний патронаж, розробка та реалізація державних програм підтримки та створення необхідних життєвих умов для окремих категорій населення і регіонів, регулювання міграційних потоків тощо. Водночас очевидним є й те, що на рубежі двох тисячоліть державна соціальна політика економічно розвинених країн спрямована не тільки і не стільки на захист людини від соціальних ризиків (втрати доходів у зв'язку зі старістю, інвалідністю, хворобою тощо), як на реалізацію принципів гідної праці, недопущення різкого матеріального і соціального розшарування, надання громадянам доступу до якісної освіти, охорони здоров'я.

Україна стоїть лише на порозі практичного втілення доктрини соціальної згуртованості у всі сфери суспільного буття. На цьому етапі надзвичайно важливим є усвідомлення органами законодавчої і виконавчої влади, представницькими органами усіх соціальних сил цінностей і пріоритетів, на яких базується зазначена вище доктрина. Підкреслимо, що у діючих в Україні законодавчих і нормативних актах проблематика соціальної згуртованості не знайшла закріплення та постановки щодо цілеспрямованого розв'язання. Втім, рівень соціальної згуртова-

ності суспільства залишається не високим і, за нашою оцінкою, має тенденцію до зниження. Останнє – це наслідок зростаючої соціальної нерівності, низького рівня довіри населення до інститутів влади та інших інститутів, масових проявів соціальної дезінтеграції, ерозії соціальної солідарності та цінностей праці.

Інтереси підвищення соціальної згуртованості українського суспільства потребують реалізації комплексу заходів наукового, прикладного, інституціонального характеру.

Передусім вважаємо за необхідне віднести соціальну згуртованість до числа національних стратегій та пріоритетів. Має бути розроблена програма заходів у цій царині як складова стратегії розвитку соціальної політики. Необхідно запровадити ряд заходів інституціонального, управлінського характеру, які мають забезпечити координацію міжвідомчої наукової і практичної діяльності у галузі соціальної згуртованості. Конче необхідно опрацювати та затвердити показники (індикатори) соціальної згуртованості й запровадити моніторинг стану останньої на загальнодержавному та регіональному рівнях. Підвищенню соціальної згуртованості має сприяти ратифікація ряду міжнародних нормативно-правових актів і, зокрема, Європейського кодексу соціального забезпечення.

Для посилення "трудової" компоненти соціальної згуртованості суспільства конче потрібне ухвалення нового Трудового кодексу, Законів України "Про соціальний діалог", "Про виробничу демократію на підприємствах (в організаціях)", нової редакції Закону України "Про колективні договори і угоди".

Потребує підвищення регулююча роль держави у соціально-трудовій сфері¹⁹. Важелем останнього (поміж іншого) має стати використання нового, більш широкого переліку мінімальних соціальних стандартів і нормативів, що впливають з Концепції гідної праці, яка розроблена Міжнародною організацією праці²⁰. Отже, йдеться про необхідність розроблення національної системи соціальних стандартів і нормативів гідної праці та запровадження їх на практиці.

У соціально-трудовій сфері важливо забезпечити посилення ролі не лише держави, а й інститутів громадянського суспільства, слід переходити на новий алгоритм відносин між профспілками, об'єднаннями роботодавців, політичними партіями, іншими громадськими організаціями, посилювати їх потенціал щодо згуртування суспільства та забезпечення його стійкого розвитку.

На завершення зазначимо, що соціальну згуртованість правомірно розглядати як одну з конкурентних переваг певного соціуму, яка формує запас міцності, стійкості економічної системи та сприяє більш повному використанню накопиченого людського і соціального капіталу, демонструє нову якість економічного і соціального розвитку.

¹⁹ Див.: Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання : монографія. – [2-ге вид., без змін]. – К., 2008. – С. 60–74, 166–180.

²⁰ Під гідною працею у формулюванні МОП розуміється праці високої продуктивності і якості, в сприятливих та безпечних умовах; праця, яка приносить кожному працівникові задоволення, дає йому можливість проявити свої здібності і майстерність; це праця з гідною оплатою, за якої права трудящих захищені, а самі вони роблять внесок у загальний добробут.